

Araştırma Makalesi-Research Article

BULGAR MİLLÎ UYANIŞI VE BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ

Fatma RODOPLU YILDIRIM*

ÖZ: Osmanlı Devleti çok uluslu diğer devletler gibi milliyetçilik akımından en çok etkilenen devletlerden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin özellikle Balkan coğrafyası, barındırdığı farklı etnik gruplar dolayısıyla bu etkiyi en şiddetli hisseden bölge olmuştur. Bulgarlar da XVIII. yüzyılın sonundan başlayarak bağımsızlık hedefiyle topyekûn bir millî bilinçlenme ve millî teşkilatlanma yoluna girmişlerdir. Bulgar aydınları özellikle eğitim alanında gelişmeye çok önem vermişti. Yine basın ve yayın faaliyetleri de bu dönemde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu süreçte Bulgar millî kimliğini inşa edenlerin vazgeçilmez olarak gördüğü bazı değerler belirlenmiştir. Bulgar toplumunda Ortodoks Hristiyan olmayan ve Bulgarca konuşmayanların "öteki" olduklarına yönelik bir algı yaratılmıştı. Bulgar millî kimliğinin gelişiminde önemli dönüm noktalarından biri Bulgar Eksarhanesinin kurulması hadisesiydi. Bulgar aydınları öncelikle Fener -Rum Patrikhanesi ve Rum nüfuzundan kurtulmak için yoğun çaba sarf etmişlerdi. Kültürel alanda Rumlara karşı bir mücadele verilirken siyasî ve askerî sahada ise Bulgar milliyetçilerinin en büyük "öteki" si Osmanlı-Türk-Müslümanlar olmuştur. Millî kimlik inşasında kullanılan bu doneler, Bulgar milliyetçilerinin toplumu bunlarla beslemesi neticesinde, uzun yıllar değerini yitirmemiş ve kamuoyunda bu algı canlı tutulmuştur.

* Dr., Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Tarihi Anabilim Dalı, fatmarodoplu@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8295-8279.

Geliş Tarihi-Received Date: 14.04.2020
Kabul Tarihi-Accepted Date: 25.04.2020

Anahtar Kelimeler: Bulgarlar, Türkler, Milliyetçilik, Millî Kimlik, Osmanlı Devleti.

THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL AND BULGARIAN NATIONALISM

ABSTRACT: Like other multinational states, Ottoman State has been one of the states most affected by the nationalism movement. Due to the different minorities of the state, especially the Balkan geography, it was the region that felt this effect the most. So Bulgarians, starting from the end of the 18th century, entered a path of total national awareness and national organization with the aim of independence. Bulgarian intellectuals paid much attention to development especially in the field of education. Also press and broadcasting activities were used intensely in this period. In this process, there has been some crucial benefits for those who built the Bulgarian national identity. In the Bulgarian society, there has been a perception like non-Orthodox Christians and those who do not speak Bulgarian are "other". One of the important turning points in the development of the Bulgarian national identity was the establishment of the Bulgarian Exarchate. Bulgarian intellectuals firstly worked hard to get rid of the Greek Patriarchate and Greek influence. While Bulgarian nationalists were fighting against the Greeks in the cultural field, their main "other" became the Ottoman-Turkish-Muslims in the political and military field. As a result of Bulgarian nationalists' feeding the society with these datas, it has not lost its value for many years and this perception has been kept alive in public.

Keywords: Bulgarians, Turks, Nationalism, National Identity, Ottoman Empire.

GİRİŞ

XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa Devletleri'nin ve Rusya'nın güçlenerek Osmanlı Devleti karşısında üstün konuma gelmeleri ve batıda Fransız İhtilali ile başlayan milliyetçilik akımları Osmanlı Devleti bünyesindeki gayrimüslim grupları da etkilemiştir. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde başlayan Tanzimat ve İslahat hareketleri gayrimüslim toplulukların sosyal, eğitim ve ekonomik alanlarda ilerlemelerine fırsat vermiştir. Ancak yapılan bu yenileşme hareketleri azınlıkların Osmanlı Devleti'ne bağlılığını

BULGAR MİLLİ UYANIŞI VE BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ

THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL AND BULGARIAN NATIONALISM

sağlamaya yetmemiş ve her bir ulus kendi bağımsızlığını kazanma mücadelesi içine girmiştir¹.

Balkanlarda Hristiyan toplulukların Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını elde etme süreçleri benzer şekilde gerçekleşmiştir. Öncelikle millî bir uyanış, kültürel bilinçlenme süreci ki bu daha çok millî bir kilise ve kendilerine ait eğitim kurumlarının ortaya çıkması şekliyle olmuştur. Ayrıca dönemin büyük devletlerinin misyoner okullarının katkısı da azımsanmayacak ölçüdedir. İkinci aşama; büyük devletlerin desteğini kazanma ve meselenin uluslararası diplomasiye taşınmasıdır. Son aşamada ise silahlı mücadele ve bu mücadele sonunda büyük devletlerin müdahalesiyle bağımsızlığın elde edilmesi şeklinde cereyan etmiştir. Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleşen ulusçuluk hareketleri, genellikle bu aşamalarla başarıya ulaşmakla birlikte her birinin bu süreçlerde rol oynayan faktörleri farklılık göstermiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki, özellikle Balkanlarda yaşayan azınlıklar üzerinde milliyetçilik fikrinin cereyan edip bu bağlamda faaliyetlere girişmelerinde Rusya'nın başı çektiği Panslavist akımın²

¹ XVIII. yüzyılda Avrupa'yı hızlı bir şekilde etkisi altına alan milletleşme düşüncesi ve faaliyetleri Osmanlı devletindeki ulusları da etkilemeye başlamıştır. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde serbest ticaret antlaşmaları ve Tanzimat'la başlayan süreç içerisinde gayrimüslim gruplar ticaret ve eğitim sahalarında kendilerini geliştirme imkânı bulmuştur. Bunlar Bulgar toplumunda da yeni bir sınıfın yani burjuvazinin doğmasına da sebep olmuşlardır. Yaşanan gelişmeler ve yapılan ıslahatlara rağmen, XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devleti batılı devletler tarafından sıkıştırılmıştı. Bir taraftan Rusya tehdidi de aynı şekilde devam ederken, Osmanlıda Hristiyan reaya meselesinin etkileri şiddetle hissedilmeye başlanmıştı. Reayanın hoşnutsuzluğunun temel nedeni, zirai ıslahatın gerçekleştirilememiş olması ve 1848 ihtilallerinin etkisiyle memnuniyetsizliğin her alanda düşündürücü bir boyut alarak devam etmesidir. Bkz. Halil İnalıcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Doktora Tezinin 50. Yılı, (İstanbul: Eren, 1992), 16.

² Panslavizm'i, XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başında Slav halkların yaşadığı ülkelerde etnik, kültürel ve dilsel ortak değerler ekseninde bir Slav Ulusal Birliği kurma amacını taşıyan fikir akımı olarak ifade etmek mümkündür. Batı Slavları arasında gelişen Panslavizm hareketi Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesi sonucu Güney Slavları arasında da yayılmıştır. Kırım Savaşı (1854-

yanı sıra özellikle Amerika başta olmak üzere Batılı devletlerin Osmanlı ülkesinde açtığı misyoner okullarının³ etkisi büyüktür. Biz bu çalışmada Bulgar milliyetçiliğini tetikleyen bu faktörlere değinmeden milliyetçiliğin Bulgar toplumundaki temsilini ele almaya çalışacağız.

1856) sırasında hareket artık Rusya'da da gelişmeye başlamıştır. Savaşta Batı dünyasının Rusya'ya karşı birleşerek Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması, İtalya ve Almanya'nın millî birliklerini kurmuş olması gibi sebepler, Rus yazarlar arasında önemli tesir yaratarak Panslavist cereyanı güçlendirmiş ve yazılarında bunu kullanmalarına sebep olmuştur. Özellikle Rus kamuoyunun Bulgarlara olan ilgisi günden güne artmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev. Agah Oktay Güner, (İstanbul: İlgî Kültür Sanat, 2017); Joseph Bradley, *Voluntary Assosiations in Tsarist Russia: Science, Patriotizm and Sivil Society*, (USA: Harward University Press, 2009); Lilyana Minkova, "Zahariy Knyajeski i Russko-Bolgarskie Svyazi Vtoroy Poloviny XIX. v.", *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Slavyanovedeniya-Bolgarskaya Akademiya Nauk İstitut Literaturiy, (Moskova: 2010); Otçet o Deyatelnosti Russkogo Arhiologiceskogo İstitutu v Konstantinopole v 1896 g., *IRAİK*, C. II (Odesa: 1897).

³ Osmanlı ülkesinde, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkisini artıran, kendi ülkeleri adına misyonerlik faaliyetleri yürüten örgütler tarafından açılan ve faaliyetleri devlet aleyhine oldukça etkili olan din, sağlık, eğitim alanlarında çalışmalar yapan birçok yabancı kurum mevcuttu. Amerika Birleşik Devletlerinin Osmanlı ülkesinde misyonerlik alanında faaliyet yürüten en önemli ve etkili kuruluşu American Board of Commissioners for Foreign Missions adıyla Boston'da kurulan örgüttür. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Osmanlı ülkesi, ilkokullardan kolejlere kadar uzanan bir eğitim çizgisinde gelişme gösteren Amerikan Board Okullarından mezun olan ve buralarda aldıkları eğitim nedeniyle devletle bağları zayıflayan azınlıkların isyanlarına sahne olmuştur. Bu okullardan yetişen gençler azınlık isyanlarının beyin takımında yer alarak Osmanlı ülkesinin parçalayan unsurların başında gelmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülbadi Alan, *Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri, İslami Araştırmalar*, S. 20 (4), Ankara, 2007. Ayrıca özellikle ABCFM'nin ve onun bir kuruluşu olan Robert Koleji'nin Bulgar Milliyetçiliğinin gelişmesindeki rolü ve etkisi konusunda bkz. Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, (İstanbul: 2008); Ümit Akça, "Protestan Misyonerler ve Milli Devletlerin Doğuşu: Robert Kolej ve Bulgar Milli Devleti Örneği", *Sosyoloji Konferansları*, No: 53 (2016-1).

BULGAR MİLLİ UYANIŞI VE BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ

THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL AND BULGARIAN NATIONALISM

1. KÜLTÜREL UYANIŞIN İLK ADIMI: BAĞIMSIZ BULGAR KİLİSESİ

Günümüz Bulgaristan topraklarının XIV. yüzyılın sonlarında Osmanlılar tarafından ele geçirilmesiyle Bulgar Kilisesi Fener Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlanmış ve Patrikhaneye Hristiyan tebaa üzerinde oldukça geniş yetkiler verilmiştir. Hristiyan Ortodoks halkın temsilciliğini yapan Patrikhane keyfi hareketlerde bulunarak, gayri Rum Hristiyan halkı çeşitli yöntemlerle baskı altında tutmuştur. Rumlaştırma faaliyeti de bu baskılardan biridir. Baskıya maruz kalan etnik gruplar arasında yer alan Bulgarların memlekette kilise ve manastırlara bağlı ilkokullardan başka Bulgarca eğitim veren kurumları yoktu. Buna karşın aynı yerlerde oldukça imtiyazlı Rum okulları tesis edilmişti. Yunan klasiklerinin okutulduğu bu okullarda okuyan Bulgar çocukları kendi benliklerinden utanmakta ve Bulgar olduklarını söylemekten çekinmekteydiler⁴.

Bulgarlar, hükümet merkezine yakınlıklarından dolayı siyasi idarenin baskısını üzerlerinde hissetmişlerdir. Bunun yanı sıra dini olarak da Fenerli Rumların baskısına diğer milletlerden daha fazla maruz kalmışlardır. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle Yunanlı ve diğer gayrimüslim unsurlarla aynı haklara sahip olmalarına rağmen, dini ayinlerde Yunancanın kullanımına devam edilmesi Bulgarların hoşnutsuzluklarını sürdürmelerine sebep olmuştur. Bu nedenle Bulgarların millî uyanış sürecinde öncelikle Fener-Rum Patrikhanesi'nin etkisinden kurtulma mücadeleleri görülmüştür. Bulgarlar, mezhep özgürlüklerine kavuşmak ve millî kiliselerini kurmak için on iki sene Rum Patrikhanesi ile mücadele etmişlerdir⁵.

Osmanlı idaresinin Stefan Bogoridi⁶ adlı Bulgar'ın kendi mülkünden bağışladığı arazi üzerine bir kilise inşa edilmesine izin

⁴ M. Hüdayi Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, (Ankara: TTK, 1992), 49-52.

⁵ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, (İstanbul: Kaknüs, 1999), 338-339.

⁶ Bulgar kökenli üst düzey bir Osmanlı devlet adamıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tonço Jeçev, *Bilgarskiyat Velikden ili Strastite Bilgarski*, (Plovdiv: 1985).

vermesi Bulgarlarda “millî kilise” fikrini körüklemiştir. 1860 yılında bir Bulgar heyeti Bab-ı Ali’ye giderek bundan böyle Rum Patriğini dinî lider olarak tanımayacaklarını bildirmiştir. Osmanlı yönetimi, Bulgarların uzun süredir talep ettikleri Rum Kilisesi’nden ayrılıp bağımsız Bulgar Kilisesi kurulmasından oluşan taleplerini 11 Mart 1870 (8 Zilhicce 1286) yılında bir fermanla kabul ettiğini duyurmuştur. Devlette en güçlü Slav unsur olan Bulgarlar, 1870’te Bulgar Eksarhlığı’nın kurulmasıyla Rum Patrikhanesi ile mezhep bağlarını keserek siyasî özerklik yolunda önemli bir aşama kaydetmişlerdir⁸. Bağımsız bir kilisede ve kendi anadilleri olan Bulgarca ile ibadet etmek; uyanış döneminde Bulgar aydınlarının öncelikli hedefi olmuştur. Ancak kilise bağımsızlaştıktan sonra yeni hâkim sınıfın bir destekleyicisi haline gelmiş ve millî hareket açısından kilisenin önemi azalmıştır.

2. BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ

XIX. yüzyıldan itibaren millî geçmiş yaratmada önemli bir rol üstlenen tarihçilere, eğitim sistemlerine ve devlet kurma arayışındaki siyasetçilere egemen olan milliyetçilik anlayışının özü; insanlığın farklı etnik gruplara ayrılmasının doğal düzenin gereği olarak görülmesi, milletlerin doğal sınırları olduğunun vurgulanması ve millet ile etnik grup arasında ayırım olmadığı

⁷ Bulgar Eksarhlığı’nın kuruluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı*, (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, 1998).

⁸ Koyuncu, *Bulgar...*, 73-75; Ramazan Erhan Güllü, “Bulgar Eksarhlığı’nın Kuruluşu ve Statüsü”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 17, S. 1 (2019), 353-354; Engelhardt, *Tanzimat...*, 338; Kilisenin kültürel ve örgütsel özerklik mücadelesi, millî hareketin doğuşunun habercisi olmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında Bulgar ruhbanlarının Yunan kilisesinden bağımsız olma mücadelesi bu sürecin ilk adımı olmuştur. Yeni kilise yapımı için para toplanmasına da yurtsever bir anlam yüklenmiştir. Dini törenler toplumun ortak hafızasının kuşaktan kuşağa aktarılması için ideal araçlardır ve ortak hafızayı canlı tutmaya ve canlılığını sürdürmeye yararlar. Bu vesileyle törenler bireyin kendisine ve içinde olduğu topluluğa ilişkin duygularını canlı tutmasını sağlamaktadır. Gözlerinin önünde tekrar edilen şanlı tarih bireylere güven ve güç duygusu kazandırmaktadır. Bkz. Emile Durkheim, *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, Çev. Özer Ozankaya, (İstanbul: Cem, 2010), 508-515.

BULGAR MİLLÎ UYANIŞI VE BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ

THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL AND BULGARIAN NATIONALISM

tezinden oluşmaktaydı⁹. Millî bir hareketin doğması için öncelikle etnik grubun dili, kültürel ve toplumsal özellikleri ön plana çıkarılmaktaydı. Siyasî talepler ise bir sonraki aşamada dile getirilmekteydi. Nihayetinde de millet yaratma projesinde kitlesel destek aranmaya çalışılmakta ve “uyandırma” amacı taşıyan eylemler gerçekleştirilerek en sonunda da etnik grubu oluşturan kimseler millî kimliklerine sahip çıkmaya başlayınca bir kitle hareketi doğmuş olmaktadır¹⁰. Kendi devletine sahip olmayan topluluklarda millî bilinçlenme süreçleri yabancı devlet ortamına zıtlıkla doğup gelişmiştir. Millî bilinç olgusu konuşulan dil, tarih, ortak kültürel gelenek ve miras gibi değerler üzerine kurulmaktaydı. Bundan dolayı siyasî olarak bağımsız bir ortamda gelişen bir millî kimlik olgusunun zıttı bir gelişimden türeyen millî kimlikte dil, din, soy ve kültür özellikleri çok daha fazla etkili olmuştur. Bulgar milliyetçiliğindeki köklü anlayış etnik ve kültürel milliyetçilik modeline dayanmaktaydı. Siyasal devletlerin kurulmasında temel rol oynayan milliyetçilik mitlerle beslenmiştir. Ulus inşa sürecinde halk arasında oluşturulan duygu birliği, standartlaşmış bir kültüre aidiyet hissi yaratılmaktaydı. Oluşan duygu birliği toplumdaki bireylerin millî kimlik kazanma sürecini hızlandırmaktaydı¹¹.

“Başka-yabancı” devlet ortamında doğup gelişen milliyetçilikte entelektüel kesimin rolü de oldukça önemlidir. Toplumun bu kesiminin tarih, kültür ve mitolojiye yoğun ilgi göstermesinin nedeni topluma gereken malzemeyi temin etme düşüncesi olmuştur. Milliyetçi yazın, devlete efsanevî bir tarih yaratma ve “öteki”ni çok net bir şekilde tanımlayarak sağlam bir

⁹ Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim, 2016), 33, 138-144. Bu konudaki farklı tezlerle ilgili bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis, 2007), 20-21, 26.

¹⁰ Miroslav Hroch, *Avrupa’da Millî Uyanış, Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, (İstanbul: İletişim, 2011), 29-61, 218-219.

¹¹ Kemal Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, (İstanbul: Timaş, 2012), 15; Mümin İsov, *Nay Različniyat Sised, Obrazit na Osmantsite (Turtsite) i Osmanskata İmperiya v Bilgarskite Uçebnitsi po İstoriya prez Vtorata Polovina na XX vek*, (Sofya, İmir, 2005), 16.

millî kök oluşturma çabası içinde olmuştur. Bulgar aydınları da millî bilinçlenme sürecinde en ön safta yer almışlardır. Farklı görevlerde bulunan Bulgarlar siyasette yer almaktan ve millî teşkilatlanma faaliyetlerine katılmaktan imtina etmemişlerdir. Bu dönemde Bulgar entelektüelleri için en net düşman Osmanlı Devleti dolayısıyla Müslüman Türkler olmuştur. Halkı harekete geçirmek ve daha şiddetli etki yaratmak için Osmanlı Devleti'nin kurucu ve hâkim unsuru olan Türkleri de devletten ayrı bir yerde tutmamış, ikisini tek bir olgu kabul ederek ortak hedefe oturtmuşlardır. Millî teşkilatlanma döneminden önceki zamanlarda olduğu gibi Osmanlı ve Türkleri bir bütün olarak gösterme alışkanlığı devam etmiştir. Türklerin önemli bir yer kapladığı millî edebiyat eserlerine folklordan bazı tema ve anlatılar geçmiştir. Bu anlatılarda Türkleri iyi yansıtan hiçbir öge yoktur. Bulgar aydınları için “zıtlık” ve “öteki” kavramları tartışmaya açılmayan konular olmuştur. Millî kültürlerini baskı altında tuttukları için çoğunlukla Ortodoks Yunanlılar da düşman olarak benimsenmiş, ancak “öteki” öncelikle Müslümanlar ve Türkler olmuştur. Yunan karşıtlığı Türk ve Müslüman derecesinde şiddetli olmamıştır. Bulgar aydınları Bulgar toplumunun çerçevesini çizirken dinî metinleri de kullanmışlardır. XVIII. yüzyıla kadar Müslümanlara yönelik olan negatif bir imge vardır. Ancak bu tarihten itibaren bu imgeler artık açıkça kullanılmaya başlanmıştır. Aydınlar topluma hitap ettiklerinde İslamiyet'e ancak kötü bakılabileceği mesajını verme çabasında olmuşlardır. Bu eğilim Müslümanların kötü imajını daha da kötüleştirmiştir¹². Görüldüğü gibi etnik millet inşası dil, tarih, mitoloji ve aynı soydan gelmiş olma gibi elit kesimin meşrulaştırdığı değerler üzerine kurulmuştur. Etnisiteye dayanan millî kimlik inşasında biz-siz zıtlığı önemli bir yer tutmuştur. Bulgar millî kimlik inşasına bakıldığında bu zıtlık çoğunlukla Osmanlı ve İslamiyet'e karşı canlandırılan olumsuzluklar üzerine kurulmuştur. Bulgarların millî bilinçlenme süreci Osmanlı Devleti'nde, buldukları siyasî ve kültürel gerçeklikle keskin bir şekilde karşıtı. Çünkü bu kimlik sürecinin başarıya ulaşması için

¹² Karpas, *Balkanlarda Osmanlı Mirası...*, 17-19; Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (İstanbul: Ötüken, 2017), 115.

BULGAR MİLLÎ UYANIŞI VE BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ

THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL AND BULGARIAN NATIONALISM

“yabancı” ortamdan çıkmaları ve uzaklaşmaları gerekmektedir. Bundan dolayı millî bilinç yolunu kat eden Bulgarlar, Osmanlı hâkimiyetini, onun yarattığı ortamı ve uygulamaları ile kimlik özelliklerini keskin bir şekilde reddetme anlayışında olmuşlardır.¹³

Millî kimlik yaratma sürecindeki Bulgarlarda tarih çalışmalarının birçoğu gerçek ile ütopya arasında tarihsel kurgu denemelerinden öteye gidememiştir. Bulgar drama ve şiirinin doğmasında tarihsel materyal birincil derecede önemli rol oynamıştır. Millî uyanış döneminde ağırlıklı olarak tarihsel piyesler yazılmıştır. Modern Bulgar tiyatrosunun kurucusu olarak kabul edilen Dobri Voynikov (1833-1878) ve ilk Bulgar drama yazarı olan Vasil Drumev millî tarihin öğretilmesine büyük önem vererek, eserleriyle bunu yapmayı amaçlamışlardır. Voynikov 1861’de “Kısa Bulgar Tarihi” adlı eserini yayınlamıştır. Okullarda kullanılmak üzere yazılan eserin diyaloglarında Y. Venelin¹⁴e atıfta bulunmuş: “*Bu düşünceler bir Bulgarın kafasından çıkmıyor, Rus bilim adamı Venelin Bulgarcanın diğer Slav dillerinin anası olduğunu söylüyor*” ifadelerini kullanmıştır. Dönemin drama eserlerinin birçoğunda konu olarak Bulgar tarihi işlenmiştir. Kimlik yaratma süreçlerinde önemli bir yapı taşı olarak kullanılan *milletin köklerinin çok eskiye dayanması* özelliğini Bulgarların da edebî eserler vasıtasıyla kullandıkları ve pekiştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Halkın millî bir ruh ve ortak paydada buluşması için Bulgarların erken ve geç orta çağ devletlerindeki başarılı dönemlerine atıfta bulunulmuş ve bunlar konu olarak işlenmiştir. Bunlardan bazıları; Birinci Bulgar Devleti Hanlarından Krum’un IX. yüzyılda dağınık haldeki

¹³ İsov, *Nay Različniyat...*, 21.

¹⁴ Yuri Ivanovich Venelin (1802-1839), Bulgaristan ve Bulgar halkının dili, tarihi ve kültürü üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan bir Rus Slavist, folklorcu, etnograf ve filologdur. Venelin Bulgar dili üzerine 1829 yılında yazdığı eserinin leksikografi bölümünde Bulgar dilindeki bazı kelimelerin Rusça ile bağlantısını kurmaya çalışmış, dildeki Türkçe ve Yunanca öğeleri de ayırmıştır. Bulgarca gramer kitabı ile dilin önemli bir araç olduğunu anlayarak Bulgar edebî dili geleneğinin gelişmesi ile tek tipte bir millî edebiyat dili doğması için çalışmıştır. Bkz. E. İ. Demina, “O Pervom Opite Kodifikatsii Bolgarskogo Literaturnogo Yazıka Epohi Vozrajdeniya. Kontsensiya Yu. Venelina, Yu. İ. Venelin v Bolgarskom Vozrajdenii, Rassiyskaya Akademiya Nauk İstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, (Moskova: 1998), 86-87.

Bulgarları tek yönetim altında birleştirmesi ile yine aynı devlette Peter zamanında kuzeyden gelen Türk akınlarına karşı verilen mücadele ve XIII. yüzyılda Georgi Terte'in Moğollar ile mücadelesi gibi konular olmuştur. Dönemin ideolojik ve siyasî meseleleri ile uyumlu olarak genellikle Bulgarların bağımsız ve güçlü oldukları dönemlere ilişkin konular tercih edilmiştir. Millî bağımsızlık düşüncesi aynı şekilde V. Drumev'de de vardı. Drumev, 1872'de "İvanko, Ubiytza Asena I" adlı eseri yayınlamış ve iki yüz yıllık Bizans köleliğine karşı Bulgaristan'ın bağımsızlığını sağlayan Asen imgesi ile tarihsel-epik dramının temellerini atmıştır. Bizans İmparatoru İsak Komnenos'un kışkırtmasıyla Asen'i öldüren İvanko, uyanış çağındaki Bulgarlara içte ve dışta düşmanlarıyla mücadele ruhunu aşılamaı amaçlamıştır. Bulgar toplumuna Bulgaristan'ın dinî ve siyasî bağımsızlık elde etmesi ile özgürlük için tek vücut olarak milletçe mücadele etmesi mesajını vermiştir¹⁵.

XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kendisini millet sayan her halk topluluğu yaşadıkları topraklarda bağımsız bir devlet kurma anlamına gelecek olan "kendi kaderini tayin etme" düşüncesinde olmuştur¹⁶. Milliyetçi hareketler davalarını "tarihî toprak" terimleriyle ifade etmişlerdir. Bulgar aydınları bunu eserlerinde orta çağ Bulgar Devletleri'nin en geniş topraklarına dayandırmak suretiyle gerçekleştirmeye çalışmışlardır. İkinci Bulgar Devleti çarlarından Kaloyan (1197-1207) ve II. İvan Asen (1218-1241) zamanında kazanılan başarılar ve zaferler gururla anlatılmış ve devletin çok geniş sınırlara ulaştığı bu dönemlere özellikle atıfta bulunulmuştur. Osmanlı Devleti'nde yerleşik durumda bulunan Bulgarların, çok eski çağlardan beri var olduklarını, Osmanlı öncesi geçmişlerinin şan ve şerefle dolu olduğunu ancak Türklerin yüzyıllardır uyguladıkları baskı ve zulüm nedeniyle, hakları olan topraklara ancak şimdi

¹⁵ Dobrya Voynikova, "Kratka Bilgarska İstoriya", *V Vne u Knigopeçat L. Sommera*, (Kalofer: 1861), V-VIII; Smolyaninova, *Yuri Venelin...*, 15-18; Yordan Trifonov, https://litenet.bg/publish17/iu_trifonov/izbrani/ivoanko.htm, erişim 08.03.2018); Vasil Drumev, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=222&WorkID=7035&Level=3>, erişim 08.03.2018.

¹⁶ E. J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, (İstanbul: Ayrıntı, 2014), 126-127.

BULGAR MİLLİ UYANIŞI VE BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ

THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL AND BULGARIAN NATIONALISM

kavuşabildikleri gibi propagandalar yapmışlardır. Osmanlılar Balkanlara yayılırken buldukları ortam; pek çoğu hâlâ aşiret aşamasında olan, herhangi bir ortak etnik siyasal bilince sahip olmayan ve çeşitli etnik unsurları bünyesinde barındıran bir yapıydı. Milliyetçilik önem kazanana kadar kültürel ayrımlar genellikle belirsizdi ve hiçbir zaman ulusal ayrımlar olarak görülmezdi¹⁷.

Avrupa'yı hızlı bir şekilde etkisi altına alan milletleşme düşüncesinin sonucunda dünya kamuoyu Bulgar etnik grubundan haberdar olmuştu. O zamana kadar dünya Bulgar diye bir ulusun varlığından haberdar dahi değil iken, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bütün Avrupa büyük devletlerin de desteği ile Bulgarları Balkanların en kalabalık nüfusu olarak tanıyacak ve Bulgar halkının haklarını dillendirecekti. Bulgarların bu faaliyetlerini sadece büyük devletlerin siyasî çıkarları için veya Osmanlı devletinin içinde bulunduğu kötü durumla izah etmemek gerekir. Millî teşkilatlanma hususundaki yoğun istek ve arzuları Bulgar halkı için itici bir güç olmuştur¹⁸. Eğitim görme konusundaki yoğun arzularını Maria Todorova, Vikontes Strangford'a dayandırarak şöyle aktarmaktadır: “Başlarını sokacak bir evden önce, bir okul binaları olsun istiyorlardı”¹⁹.

Bulgarlar millî benliklerini ve millî varlıklarını kabul ettirmek için bir mücadele vermişlerdir. Milletın varlığını tehdit eden en önemli unsur ilk zamanlarda Rum kilisesine bağılı olduklarından dolayı, Rumlar olmuştur. Rum nüfuzu Bulgar gelenek göreneklerini unutturmanın yanı sıra anadilleri Bulgarca'yı dahi tehdit eder nitelikte olmaya başlamıştı. Bulgar millî hareketini başlatanların mücadele ettikleri ilk hedef Rum Kilisesi olmuştur.²⁰ Avrupa'da etnik köken ile dil; millet olmanın belirleyici kriterleri olmuştur. Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti içinde bağımsız

¹⁷ John Breuilly, *Nationalism and the State*, (Manchester: Manchester University Press, 1993), s. 123-124; Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası...*, s. 19, 24.

¹⁸ İnalçık, *Tanzimat...*, 17-18.

¹⁹ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, Çev. Dilek Şendil, (İstanbul: İletişim, 2013), 207.

²⁰ İnalçık, *Tanzimat...*, 17-18.

devlet olma çabasındaki uluslarda henüz “dil” ayırt edici bir özellik olarak görülmemekteydi²¹. Özellikle Berlin Antlaşması sonrasında uygulanan eğitim sistemi sonucu akılcılık ruhuyla beslenmiş bireylerin artmasıyla özel grup oluşturma eğilimi artmıştır. Bunun neticesinde de etnik kimlik duygusu gelişmiş, belirgin bir grubun siyasal belirleyici aracı olmaya başlayan dil, kimlik sağlayıcı bir özellik taşımaya başlamıştır. Dili, etnisite göstergesi haline getiren bir diğer sebep de ortak dilin, toplumun geçmişiyile bir bağlantı sağlamasıydı²².

3. BULGARLARDA MODERN ANLAMDA BİR MİLLÎ HAREKETİN BAŞLAMASI VE GELİŞMESİ

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında millî bilinci harekete geçirmek için ekonomik, sosyal ve kültürel etkenler kullanılmaya başlanmıştır. Bu eğilim burjuva demokrasisi, anti-feodal ve millî bağımsızlık temelli düşüncelere dayanmıştır. Ulusal bağımsızlık mücadelesinde bilinç ve örgütlenme bağlamında en itici güçler bunlar olmuştur. Bulgar Komünist Dönemi'nin tanınan simalarından N. Kurtev, millî mücadele için uygun şartların oluşmasının burjuvazinin ortaya çıkmasından sonra ve burjuva demokratik devriminin olgunlaşması sonucu az da olsa burjuva üretim ilişkilerinin artmasıyla ilgili olduğunu savunmuştur²³. Yunan tüccarları arasında Zıştovi, Gabrova, Tırnova, Filibe gibi şehirlerde ortaya çıkan Bulgar zenginleri de zamanla İstanbul, İzmir, Selanik gibi devletin başlıca şehirleri ile Viyana, Moskova ve Petersburg gibi Avrupa merkezlerinde zengin Bulgar kolonileri meydana getirmeye başlamışlardır. Eskiden beri önemli miktarda Bulgar muhacirin yaşadığı Romanya'da zengin Bulgar tacirler meskûndü. Aynı şekilde Odesa'da ticaret yaparak zenginleşmiş kültürlü bir Bulgar kesimi oluşmuştu. Birçoğu Rumlaşmış durumda olan bu kişiler üzerinde özellikle Rus Yuri Venelin'in 1829 yılında yazdığı “Eski ve Yeni Bulgar Tarihi” adlı eseri önemli

²¹ Hobsbawm, *Millîyetler ve Milliyetçilik...*, 127.

²² Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası...*, 36-37.

²³ Nedyalko Kurtev, “Formirane na Bılgarskata Burjuazna Natsiya, Pırva Çast”, *Godışnik na Sofiyskiya Universitet, Dırjavno İzdatelstvo Nauka İzkustvo*, (Sofya: 1964), 102-104.

**BULGAR MİLLİ UYANIŞI VE BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN
ÖZELLİKLERİ**
**THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL AND BULGARIAN
NATIONALISM**

tesirlerde bulunmuş, onlardaki Bulgar bilincinin doğmasına büyük katkı sağlamıştır²⁴.

Bulgar millî uyanışında eğitim önemli bir yer teşkil etmiştir. Önceleri Moskova'da meskûn olan V. E. Aprilov adlı Gabrovalı tacirin önderliğinde başta Bükreş'teki tüccarlardan olmak üzere toplanan parayla, 1835 yılında Gabrova'da Avrupalı tarzda ilk Bulgar mektebi açılmıştır. 1845'de bu mekteplerin adedi 53'e ulaşmıştır. Açılan okullarla birlikte Bulgar dili ve edebiyatı da gelişmeye başlamıştır²⁵. Bulgar aydınları için Osmanlı toprakları dışında Rusya'da Odesa, Moskova, Nikolayev; günümüz Romanya topraklarındaki Bükreş, Brail, Galaç gibi şehirler Bulgar bağımsızlığı, millî teşkilatlanması ve kültürel gelişimi için çalışan yeni merkezler haline gelmiştir. XIX. yüzyılın başlarında Romanya'da H. Botev, L. Karavelov, D. Voynikov, V. Levski ve V. Drumev gibi Bulgar göçmenler öncü rol oynamışlardır. XIX. yüzyılın son yarısında ise N. Gerov, D. Çintulov, V. Aprilov, N. Palauzov gibi Bulgar Odesa Göçmenlerin ön sıralarda buldukları dikkat çekmekteydi. Aynı yüzyılın 50 ve 60'lı yıllarında ise L. Karavelov, N. Bonçev, R. Jinzifov, V. Popoviç, K. Miladinov gibi Moskova göçmenlerinin de etkili olduğu görülmektedir.²⁶

Yine Bulgar tacirlerinin yardımıyla XIX. yüzyıl başında çeşitli hikâye kitapları, mektep kitapları ve umumî tarih kitapları basılmış ve Bulgar matbaaları açılmıştır. Bulgarların kitap basımının Sofrani Vraçanski'nin 1806'da Bükreş'te yayınlanan kitabıyla başladığı varsayılmaktadır. Bu tarihte başlayan Bulgar uyanış kitapları defalarca tekrar basılmıştır (İ. İ. Sreznevski, İ. Şopov, K. İrecek, A. Teodorov-Balan, N. Naçov, V. Pogorelov, M. Stoyanov). Bulgarların idarî olarak Osmanlı, dinî olarak da Yunanlıların baskısı altında olmalarından dolayı basım faaliyetleri oldukça geç başlamıştır. İlk matbaa denemeleri Samokov ve Selanik'te yapılmış ve ilk düzenli kitaplar Tuna vilayetinde basılmıştır. 1844 yılında ilk Bulgar dergisi

²⁴ Demina, *O Pervom...*, 86-87.

²⁵ İnalçık, *Tanzimat...*, s. 21-22.

²⁶ M. G. Smolyaninova, "Yuri Venelin i Bolgarskaya Literatura Epohi Natsionalnogo Vozrajdeniya", *Yu. İ. Venelin v Bolgarskom Vozrajdenii*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, (Moskova: 1998), 8.

İzmir’de çıkarılmıştır. Bu yayınların amacı halkı aydınlatmak ve Bulgarlar arasında fikrî bir canlanma yaratmaktır. Bunlara Avrupa üniversitelerinde okuyup gelen Bulgar gençlerin de katkısı büyük olmuştur. Nitekim Yunanlılara karşı başlayan millî bilinçlenme hareketi zaman içinde kurtuluş için mücadele edecek milliyetçi bir kadro yaratmıştır.²⁷

Bulgarların millî uyanışını başlatan kişi keşiş Paisiy Hilendarski’dir. Bulgar halkı tarafından benliklerini yitirmiş ve ruhları uyuşmuş durumda ve yok olmak üzere olan bir halka millî bilinç fikri doğuran ve aşıl原因an kişi olarak bilinen Hilendarski, Bulgar ulusuna seslendiği meşhur *Slav Bulgar Tarihi* adlı kitabının girişinde şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bulgarlar kendi soyunuzu sevin, milletinizin geçmişini öğrenmeye çalışın. Senin de çarların, patriklerin, azizlerin vardı. Diğer milletlerin yaptığı gibi siz de atalarınızın yaptıklarını öğrenin. Sizin de gururla anlatacak bir soyunuz, diliniz ve tarihiniz var. Diğer milletler bizimle eğleniyorlar. Bulgar milletinin arasında çokça dolaştım ve sizin için, çok zor olan bir tarih kitabı yazmaya kalkıştım. Bazıları Bulgarlığı öğrenmekten hoşlanmıyor, yabancı kültür ve dile özeniyor, Bulgarcayı kullanmıyor, Yunanca okuyup Yunanca konuşuyor, Bulgar olduklarından utanıyorlar. Bulgar, neden kendi dilinde okumuyor, konuşmuyorsun? Yıllarca şanı ve ünü tüm dünyada duyulan, güçlü Romalılardan ve bilge Yunanlılardan vergi almış olan hükümdarlarımız vardı. Tüm Slav ulusları içinde en şanlısı Bulgarlardır; çarlık ilk onlarda olmuş, ilk patriklik onlarda kurulmuş, ilk onlar Hristiyan olmuş ve en geniş topraklara onlar hükmetmişlerdir”²⁸.

Hilendarski, eserinde, Bulgar şovenizmi yapmakla kalmamış, Müslüman karşıtlığı da yapmıştır. Müslümanları soyguncu, baskıcı

²⁷ Marin Drinov, “Pırvata Bılgarska Tipografiya v Solun i Nyakoi ot Peçatnite v Neya Knigi”, *Periodičesko Spisanie na Bılgarskoto Knijovno Drujestvo*, Pod. Red. na V. D. Stoyanova, Godina Sedma, Knijka XXXI, (Sredes: 1889), 1-26; K. G. Venediktov, “Pervie Bolgarskie Vozrojdenskie Knigi v Moskve”, *Bolgarıya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, İnstitut Slavyanovedeniya-Bolgarskaya Akademiya Nauk İnstitut Literaturiy, (Moskova: 2010), 206-207.

²⁸ Paisiy Hilendarski, *İstoriya Slavyanobilgarska, Zografıska Çernova 1762*, (Sofya: Faksimilno İzdanie, 1998), 157-158.

BULGAR MİLLİ UYANIŞI VE BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ

THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL AND BULGARIAN NATIONALISM

ve aynı zamanda Bulgar devleti ve kültürünü yok edenler olarak tanımlamıştır. *Slav Bulgar Tarihi*'nin Bulgar millî kimliğinin inşasında önemli etkisi olmuştur. Çok sayıda nüshasının olması ve diğer tarih kitapları yazılırken bu esere başvurulması onun birkaç Bulgar nesli üzerine etki etmesini sağlamıştır. Temel anlatı kaynağı niteliği kazanan bu eser Bulgar milliyetçiliğinin yerleşmesinde oldukça önemli bir yer teşkil etmiştir. Eser, sadece Bulgar uyanışını başlatma özelliği taşımamış; aynı zamanda Bulgar milletinin manifestosuna dönüşmüştür. Bulgar uyanış döneminde basında da Osmanlı-Türk imajı iyi bir şekilde tasvir edilmemiş fakat bazı yayınlarda ise Müslümanların imajı bütünüyle kötü gösterilmemiştir. Bunun sebebi de Bulgar yazarların Osmanlı yönetiminden kilise sorununun çözümünde destek aramaları olmuştur. Osmanlı devletinin sınırları dışında yayınlanan gazetelerde ise açıkça milliyetçilik propagandası yapılarak Osmanlı her yönüyle düşman olarak gösterilmiştir.²⁹

SONUÇ

Uyanış döneminde Bulgarların gerçek manada Avrupai tarzda bir kalkınma ve teşkilatlanma faaliyetlerine girdikleri görülmektedir. Özellikle eğitim alanında büyük bir atılım gerçekleştirmek istedikleri, dönemin eserlerinde dikkat çekmektedir. Yine basın, dil ve edebiyat alanında da oldukça faal bir görünüm sergilemişlerdir.

Bulgar milliyetçiliğinin özelliklerine bakıldığında başlangıçta Fener-Rum Patrikhanesi ve Rumlara karşı bir millî benlik arayışı ön plana çıkmaktadır. Ancak Bulgar milliyetçiliğinin bu ilk aşamasında dahi "öteki" olarak "Osmanlı-Türk-Müslüman" imajı belirgindir. Siyasî olarak Bulgar milliyetçiliği güçlendikçe o döneme ait Bulgar aydınlarının metinlerinde Osmanlı Devleti ve Türklere karşı olan "öteki" imgesinin arttığı ve ona yönelik söylemlerin de şiddetlendiği göze çarpmaktadır.

²⁹ İsov, *Nay Različniyat...*, 21; Nikolay Aretov, *Natsionalna Mitologiya i Natsionalna Literatura*, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=38&WorkID=13618&Level=2>, erişim 15.05.2018.

Bulgar literatürüne göre 1878'den sonra Bulgar ulusunun kuruluşu tamamlanmıştır. Millî semboller, millî eğitim sistemi, ordu, basın ve devletin diğer kurumlarında etnik Bulgarlar merkezli anlayış devam etmiştir. Fakat bu Bulgar eksenli yaklaşım millî kimliğin oluşumundaki gibi değil, millî kimliği pekiştirme doğrultusunda olmuştur. Milliyetçiliğin doğuşundaki farklı şartlar gelecekteki yapısına ve gelişimine de etki etmiştir. Devletin yürüttüğü milliyetçilik, ekseriyetle Bulgar Ortodoks kesim üzerinde olmuştur. XIX. yüzyılda uyanış döneminin özelliği olan millî kimliği dil, din, soy, kan açısından değerlendiren anlayış, Bulgar soyundan olanlar ile Ortodoks Hristiyan olmayan vatandaşlar üzerinde şiddetli bir ayrımcılığa yol açmıştır.

Bulgar milliyetçiliğinin başlangıcında ortaya çıkan incelediğimiz özellikleri komünist dönemde de büyük ölçüde devam etmiştir. Yeni sınıflar meydana gelmiş, yeni ideolojiler ortaya çıkmış ancak önceki anlayış üzerine kurulan milliyetçilik aynı özelliğini korumuştur. Teori olarak da çok fazla değişmemiş, hatta bu alanı devlet müdahale edilemez bir alan olarak korumuştur. 1989'dan sonra da toplum bilincinde etnik düşünce canlandırılarak etnik milliyetçilik fikri hız kazanmıştır. Bununla birlikte bilim adamlarının millî kimlik üzerine araştırmaları artmıştır. Post totaliter demokrasiye geçiş sürecinde köklü Bulgar milliyetçiliğinin etnik merkezli yapısının siyasî ve vatandaşlık merkezli bir yapıya evrilmesi hususunda bazı fikirler ileri sürülmüştür. Fakat bunlara destek verenler kamuoyunda oldukça sınırlı kalmıştır. Bundan dolayı da bugüne kadar böyle fikirler itibar görmemiştir.

KAYNAKÇA

- Akça, Ümit. "Protestan Misyonerler ve Milli Devletlerin Doğuşu: Robert Kolej ve Bulgar Milli Devleti Örneği". *Sosyoloji Konferansları*, No: 53. (2016-1).
- Alan, Gülbadi, "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri", *İslami Araştırmalar*, S. 20 (4), (2007): 464-475.

**BULGAR MİLLİ UYANIŞI VE BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN
ÖZELLİKLERİ**

**THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL AND BULGARIAN
NATIONALISM**

- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis, 2007.
- Aydın, Mithat. *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, İstanbul: Yeditepe, 2008.
- Bradley, Joseph. *Voluntary Assosiations in Tsarist Russia: Science, Patriotizm and Sivil Society*. USA: Harward University Press, 2009.
- Breuilly, John. *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press, 1993.
- Demina, E. İ. “O Pervom Opite Kodifikatsii Bolgarskogo Literaturnogo Yazıka Epohi Vozrajdeniya. Kotsensiya Yu. Venelina”, Yu. İ. Venelin v Bolgarskom Vozrajdenii, Rassiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, Moskova: 1998.
- Drinov, Marin. “Pırvata Bilgarska Tipografiya v Solun i Nyakoi ot Peçatnite v Neya Knigi”. *Periodičesko Spisanie na Bilgarskoto Knijovno Drujestvo*. Pod. Red. na V. D. Stoyanova. Godina Sedma. Knijka XXXI. Sredes: 1889, 1-26.
- Durkheim, Emile. *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*. Çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem, 2010.
- Engelhardt. *Tanzimat ve Türkiye*. Çev. Ali Reşad. İstanbul: Kaknüs, 1999.
- Güllü, Ramazan Erhan. “Bulgar Eksarhlığı’nın Kuruluşu ve Statüsü”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. C. 17. S. 1. (2018): 350-361.
- Hilendarski. Paisiy *İstoriya Slavyanobilgarska. Zografska Çernova 1762*. Faksimilno İzdanie. (Sofya: 1998).
- Hobsbawm, E. J. *Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik*. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı, 2014).
- Hroch, Miroslav. *Avrupa’da Milli Uyanış, Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*. İstanbul: İletişim, 2011.

- İnalçık, Halil. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. Doktora Tezinin 50. Yılı. İstanbul: Eren, 1992.
- İsov, Mümin. *Nay Razliçniyat Sised, Obrazıt na Osmantsite (Turtsite) i Osmanskata İmperiya v Bilgarskite Uçebnitsi po İstoriya prez Vtorata Polovina na XX vek.* (Sofya: İmir, 2005).
- Jecev, Tonço. *Bilgarskiyat Velikden ili Strastite Bulgarski*. Plovdiv: 1985.
- Karpat, Kemal. *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş, 2012.
- Kohn, Hans. *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*. Çev. Agah Oktay Güner. İstanbul: İlgı Kültür Sanat, 2017.
- Koyuncu, Aşkın. *"Bulgar Eksarhlığı"*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, 1998.
- Kurtev, Nedyalko. *"Formirane na Bilgarskata Burjuazna Natsiya, Pırva Çast"*. *Godişnik na Sofiyskiya Universitet, Dirjavno İzdatelstvo Nauka İzkustvo*. Sofya: 1964.
- Minkova, Lilyana. *"Zahariy Knyajeski i Russko-Bolgarskie Svyazi Vtoroy Poloviny XIX. v."*. *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*. Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Slavyanovedeniya-Bolgarskaya Akademiya Nauk İstitut Literatury. Moskova: 2010.
- Otçet o Deyatelnosti Russkogo Arhiologiceskogo İstituta v Konstantinopole v 1896 g.. İRAIK. C. II, Odesa: 1897.
- Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*. Çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim, 2016.
- Smolyaninova, M. G. *"Yuri Venelin i Bolgarskaya Literatura Epohi Natsionalnogo Vozrajdeniya"*. *Yu. İ. Venelin v Bolgarskom Vozrajdenii*. Rassiyskaya Akademiya Nauk İstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki. Moskova: 1998.
- Şentürk, M. Hüdai. *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*. Ankara: TTK, 1992.
- Taştan, Yahya Kemal. *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. İstanbul: Ötüken, 2017.

**BULGAR MİLLİ UYANIŞI VE BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN
ÖZELLİKLERİ**

**THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL AND BULGARIAN
NATIONALISM**

Todorova, Maria. *Balkanları Tahayyül Etmek*. Çev. Dilek Şendil. İstanbul: İletişim, 2013.

Venediktov, K. G. "Pervie Bolgarskie Vozrojdenskie Knigi v Moskve". *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*. Rossiyskaya Akademiya Nauk, İnstitut Slavyanovedeniya-Bolgarskaya Akademiya Nauk İnstitut Literaturiy. Moskova: 2010.

Voynikova, Dobrya. "Kratka Bolgarska İstoriya". *V Vne u Knigopeçat L. Sommera*. Kalofer: 1861.

Dijital Kaynaklar

Aretov, Nikolay. *Natsionalna Mitologiya i Natsionalna Literatura*. Erişim 15 Mayıs 2018. <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=38&WorkID=13618&Level=2>.

Drumev, Vasil. <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=222&WorkID=7035&Level=3>. Erişim 08 Mart 2018.

Trifonov, Yordan. https://liternet.bg/publish17/iu_trifonov/izbrani/ivanko.htm. Erişim 08 Mart 2018.

ETİK: Makale etik kurallara uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Makalem için mali destek alınmamıştır. Herhangi bir çıkar çatışması (potansiyeli) bulunmamaktadır.



Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

